

конкуренции на рынке почтовых услуг. Кроме того, в стране имеются проблемы с логистической инфраструктурой, что обусловлена большой разбросанностью расселения населения на территории страны.

ЛИТЕРАТУРА:

1. E-commerce 2021: 21 [Электронный ресурс]. – URL: <https://vc.ru/trade/200161-e-commerce-2021-21-pokazatel-harakterizuyushchiy-otrasl> (дата обращения: 23.11.2021).
2. UNCTAD B2C E-COMMERCE INDEX 2020// United Nations Conference on Trade And Development. [Электронный ресурс]. – URL: https://unctad.org/system/files/official-document/tn_unctad_ict4d17_en.pdf (date of access: 12.12.2021).
3. Draft strategic directions for the formation and development of the digital space of the Eurasian Economic Union in the future until 2025. [Электронный ресурс]. – URL: [http://www.eurasiancommission.org/ru/act/dmi/workgroup/materials/Documents/Стратегически%20направления%20формирования%20цифрового%20пространства%20ЕАЭС%20\(проект\).pdf](http://www.eurasiancommission.org/ru/act/dmi/workgroup/materials/Documents/Стратегически%20направления%20формирования%20цифрового%20пространства%20ЕАЭС%20(проект).pdf) (date of access: 23.05.2021).
4. Каримова Ж. Около 130 тыс жителей Казахстана не получают интернет в этом году – [Электронный ресурс]. – URL: <https://lsm.kz/v-kazahstane-okolo-130-tys-chelovek-ostanutsya-bez-interneta> (дата обращения: 23.12.2021).
5. Ibrahim O. A., Muftawu Dz. A., Yaw A. What drives global B2C E-commerce? An analysis of the effect of ICT access, human resource development and regulatory environment // Technology Analysis & Strategic Management. – 2020. – №32 (7). – P.835-850. doi: 10.1080/09537325.2020.1714579.
6. Об утверждении Концепции кибербезопасности ("Киберцитит Казахстана") Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407/info> – URL: (дата обращения: 23.12.2021)
7. Wang T., Kang J.W., Valentine V.F. A holistic analysis of national e-commerce and logistics development // Marit Econ Logist. – 2020. – №22. – P.500–513 doi: 10.1057/s41278-020-00151.

ӘОЖ 93.94

<https://doi.org/10.53355/v1374-4963-9946-f>

АХМЕТ БАЙТУРСЫНҰЛЫ – АЛАШ ҚАЙРАТКЕРІ

Каирбекова М.А., «Қаратұма орта мектеп- балабақша» КММ

Үржар ауданы, Қаратұма ауылы, Қазақстан

E-mail: meiramgulkairbekova73@mail.ru

«Алаш» партиясының құрылуы оның тарихи себептері мен осы партия қайраткері А.Байтұрсынұлының қызметі мен қоғамдағы рөліне, «Алаш» партиясын құру жолындағы қосып отырған үлесін, атқарған қызметін зерттеу. Ұлт азаттық күрес жолында ұлт оянушылық идеяны темірқазық еткен А. Байтұрсынұлы саналы ғұмырын осы ардақты парыз жолында сарп етіп қызмет еткендігін ашып көрсетуді міндет етіп алуында.

Тірек сөздер: *А.Байтұрсынұлы, Алаш партиясы, қоғамдық қызмет, автономия, ұлттық мұра, тарих.*

Заслуга деятеля Алаш А. Байтұрсынова в создании партии «Алаш» и изучение исторических причин создания партии. Жизнь и деятельность А. Байтұрсынова на пути к получению автономии и свободы всего казахского народа.

Ключевые слова: *А.Байтұрсунов, партия «Алаш», общественная деятельность, автономия, национальное наследие, история.*

The merit of the Alash activist A. Baitursynuly in the creation of the Alash party and the study of the historical reasons for the creation of the party. The life and work of A. Baitursynuly on the way to gaining autonomy and freedom of the entire Kazakh people.

Key words: *A. Baitursynuly, Alash party, public activities, autonomy, national heritage, history.*

Бүгінгі тәуелсіз еліміздің өткеніне көз жүгіртсек, XX ғасырдың бас кезіндегі қазақ қоғамы мен Ресей отарлау саясатының аумалы –төкпелі заманы тұсында ұлт мүддесін қорғаштаған қайраткерлердің ұлт тарихында өшпес із қалдырғанын жете танимыз Қазақ қоғамының ресей отаршыларының зобалаңы мен езгісін бастарынан өткізе отырып онымен ұлттық мұрат –мүдде тұрғысынан күресе жүріп, ұлттық болмысы және халықтың рухани игіліктері мен құндылықтарын сақтап қалғаны тарихымыздағы белгілі құбылыс.

Еліміздің Ресейдей алып державаның ұстанған саясатының құрбаны бола бастағаны сол тұстағы көзі ашық қазақ зиялы азаматтарын бейжай қалдырмады. Халықтың азаттық жолындағы күресте отаршылдық езгіге қарсы бас көтерген зиялылар елімізді патша үкіметінің озбыр саясатынан азат етіп, тәуелсіздік алуды арман етті. Еліміздің болашағы, халық қамы, ұлт намысы деп ұрандаған ұлт зиялыларының алдыңғы шебінде өткір тілді қоғам қайраткерлері бас көтерді.

XX ғасырдың басында ел қорғаны бола білген қоғам қайраткерлері халықтың ар намысы, азаттығы мен еркіндігін, тәуелсіздігімізді арман етіп партия құру жолында қажырлы еңбек етті. Ал бүгінгідей тәуелсіз ел болып отырған еліміз үшін тарихтың ақтаңдықтар қатарын толықтыру негізгі міндеттердің бірі. Ұлт –азаттық бағыттағы қоғам қайраткерлерінің саяси ұстанымының басты міндеттері –ұлттық сананы ояту әрі ұлттық мемлекет құру болды.

Қазақ даласында Ресей отарлау саясатының елімізге енуі XX ғасыр басындағы тарихымыздағы елеулі құбылыс болды. Патшалық жүйені құлатып оның орнына келген уақытша үкімет сол тұста бұратана халық саналған бодан елдердің ішкі әлеументтік тұрмыстық аһуалдарын жөндеп аграрлық саясатын реттеуге мүлдем құлықсыз болып, керісінше халықтың жоқшылықтан, аштықтан құрып кетуіне ниетті екенін көрсетті. Бұндай сорақы іс-әрекеттерін әшкерелеп, дабыл қақан ұлт қайраткерінің бірі Ахмет Байтұрсынұлы.

Ахмет Байтұрсынұлы – қазақ халқының XX ғасырдың басындағы ұлт-азаттық қозғалысы жетекшілерінің бірі, мемлекет қайраткері, ақын, публицист, қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымдарының негізін салушы ғалым, ұлттық жазудың реформаторы, ағартушы. Байтұрсынұлының саяси қызмет жолына түсуі 1905 жылға түс келеді. 1905 жылы Қоянды жәрмеңкесінде жазылып, 14500 адам қол қойған Қарқаралы петициясы (арыз-тілегі) авторларының бірі Байтұрсынұлы болды. Қарқаралы петициясында жергілікті басқару, сот, халыққа білім беру істеріне қазақ елінің мүддесіне сәйкес өзгерістер енгізу, ар-ождан бостандығы, дін ұстану еркіндігі, цензурасыз газет шығару және баспахана ашуға рұқсат беру, күні өткен Дала ережесін қазақ елінің мүддесіне сай заңмен ауыстыру мәселелері көтерілді. Онда қазақ даласына орыс шаруаларын қоныс аударуды үзілді-кесілді тоқтату талап етілген болатын. Сол кезеңнен бастап жандармдық бақылауға алынған Байтұрсынұлы 1909 жылы 1 шілдеде губернатор Тройницкийдің бұйрығымен тұтқындалып, Семей түрмесіне жабылды. Ресей ІІМ-нің Ерекше Кеңесі 1910 жылы 19 ақпанда Байтұрсынұлы қазақ облыстарынан тыс жерге жер аудару жөнінде шешім қабылдады. Осы шешімге сәйкес Байтұрсынұлы Орынборға 1910 жылы 9 наурызда келіп, 1917 жылдың соңына дейін сонда тұрды. Байтұрсынұлы өмірінің Орынбор кезеңі оның қоғамдық-саяси қызметінің аса құнарлы шағы болды десек, ол осы қалада 1913–1918 жылы өзінің ең жақын сенімді достары Ө. Бөкейханов, М. Дулатовпен бірігіп, сондай-ақ қалың қазақ зиялыларының қолдауына сүйеніп, тұңғыш жалпыұлттық «Қазақ» газетін шығарып тұрды.[1,32]. Газет қазақ халқын өнер, білімді игеруге шақырды. Байтұрсынұлының Орынбордағы өмірі мен қызметі Ресей үкіметінің қатаң жандармдық бақылауында болды. Ол «Қазаққа» жабылған негізсіз жала салдарынан абақтыға отырып шықты.

Ахмет Байтұрсынұлы 1917 жылы революциялық өзгерістер арнасында өмірге келіп, қазақ тарихында терең із қалдырған Қазақ съездері мен Қазақ комитеттері сияқты тарихи құбылыстың қалың ортасында жүрді, оларға тікелей араласып, «Қазақ газеті» арқылы саяси теориялық бағыт-бағдар беріп отырды. Байтұрсынұлы Алаш партиясы бағдарламасын даярлаған шағын топтың құрамында болды. Байтұрсынов пен Дулатов қазақ арасында бұрыннан келе жатқан ру – жүзаралық алауыздыққа байланысты Алаш Орда үкіметінің құрамына саналы түрде енбей қалды, бірақ олардың қазақ ұлттық мемлекеттік идеясын жасаушы топтың ішінде болғандығын замандастары жақсы біліп, мойындаған. Алаш Орда құрамын бекіткен 2-жалпықазақ съезі Оқу-ағарту комиссиясын құрып, оның төрағасы етіп Байтұрсыновты бекітті. 1919 жылы наурызға дейін Алашорда үкіметінің Торғай облысы бөлімінің мүшесі болды. Байтұрсынұлы 1919 жылы наурызда Алашорда үкіметі атынан Мәскеуге Кеңес үкіметімен келіссөзге аттанды, осы жылғы шілдеде РКФСР Халық Комиссарлар Кеңесі мен Қазақ әскери-рев. Комитеті төрағасының орынбасары болып тағайындалды. Байтұрсыновтың ықпалымен сәуірде Алашорда басшылары мен мүшелеріне Кеңес үкіметінің кешірімі жарияланды. Байтұрсынұлы бұл тарихи кезеңде «патшалардың төрінде отырғаннан, социалистердің босағасында өлгенім артық» деген пікірде болғандығы белгілі. 1920 жылы Кеңес үкіметінің Қазақстанды басқару ісіндегі алғашқы қадамын қатал сынға алған хатын жолдады.[2,17] Қазревком мүшесі ретінде Қазақстанның Ресеймен шекарасының қалыптасу ісіне белсенді түрде араласты. Бүкілресейлік ОАК-нің 1919 ж. 27 тамызда Қостанай уезін Челябинск облысына қосу туралы шешіміне қарсы жазған саяси наразылығы Қостанай уезін Қазақстан құрамына қайтаруға негіз болды. Ол 1920 ж. тамызда құрылған Қазақ АКСР-і үкіметінің құрамына еніп, 1920–1921 жылы Қазақ АКСР-і халық ағарту комиссары қызметінде болды. 1922 жылы Өлкелік халық комиссариаты жанындағы Академиялық орталықтың, 1922–1925 жылы Халық ағарту комиссариаты ғылыми-әдеби комиссиясының, Қазақ өлкесін зерттеу қоғамының төрағасы болып қызмет атқарды. Байтұрсынұлы түрлі мемлекеттік қызметке ат салыса жүріп, сонымен бір мезгілде өзінің жаны сүйген оқытушылық-ұстаздық жұмысынан да қол үзбеген. 1921–1925 жылы Орынбордағы, 1926–1928 жылы Ташкенттегі Қазақ халық ағарту институттарында қазақ тілі мен әдебиеті, мәдениет тарихы пәндерінен сабақ берді. 1928 жылы Алматыда Қазақ мемлекеттік педагогикалық институтының ашылуына байланысты ректордың шақыруымен осы оқу орнына профессор қызметіне ауысты. 1929 жылы 2 маусымда 43 Алаш қозғалысы қайраткерлерімен бірге ол Алматыда тұтқынға алынып, осы жылдың соңына қарай тергеу үшін Мәскеудегі Бутырка абақтысына жөнелтілді. КСРО Халық комиссарлар кеңесі жанындағы ОГПУ «үштігінің» 1930 ж. 4 сәуірдегі шешіміне сәйкес Байтұрсынұлы ату жазасына кесілді. Бұл шешім бірнеше рет өзгерістерге ұшырады: 1931 жылы қаңтарда 10 жылға концлагерьге ауыстырылса, 1932 ж. қарашада 3 жылға Архангельскіге жер аударылсын деп ұйғарылды. 1933 жылы мамырда денсаулығы нашарлап кетуіне байланысты қалған мерзімді Батыс Сібірде айдауда жүрген отбасымен (әйелі мен қызы) бірге өткізуге рұқсат беріледі. 1934 жылы М. Горькийдің жұбайы Е. П. Пашкованың көмегімен Байтұрсынұлы отбасымен мерзімінен бұрын босатылып, Алматыға оралады. Бұл жерде тұрақты жұмысқа қабылданбай, түрлі мекемелерде қысқа мерзімдік қызметтер атқарады. 1937 жылы 8 қазанда тағы да қамауға алынып, екі айдан соң, яғни 8 желтоқсанда атылды. Ақын халықты қараңғылық, енжарлық, кәсіпке марғаулық сияқты кемшіліктерден арылуға шақырды. Абайдың ағартушылық, сыншылдық дәстүрін жаңарта отырып, Байтұрсынұлы XX ғ. басындағы қазақ әдебиетін төңкерісшіл-демократтық дәрежеге көтерді. Сондай-ақ Байтұрсынұлы қазақ тіліне А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, Ф.Вольтер, С. Я. Надсон өлеңдерін аударды. Бұл аудармалар Байтұрсыновтың тақырыпты, идеялық-көркемдік деңгейі жоғары туындылар екенін көрсетті. Ел тағдырының келешегіне алаңдаулы ақын көп қырлы ісімен, даналық саясатымен қазақ жастарының рухани көсемі болды. Оның «Әдебиет танытқыш» деген зерттеуі (1926) қазақ тіліндегі тұңғыш іргелі ғылыми-теориялық еңбек. Байтұрсынұлы әдебиет тарихына, теориясы мен сынына,

методологиясына тұңғыш рет тиянақты анықтама беріп, қазақ әдебиеттану ғылымының жүйесін жасады. Халық тілінің бай қоры көзінен мағынасы терең, ұғымдық аясы кең сөздерді термин етіп алып, соның негізінде қазақ әдебиетінің барлық жанрлық формаларын топтап, жіктеп берді. Байтұрсынұлы «Әдебиет танытқышымен» қазақ әдебиеттану ғылымының негізін салды. Сондай-ақ ол – әдебиет тарихының мұрасын, ауыз әдебиеті үлгілерін жинаған зерттеуші ғалым. Көркемдігі айрықша «Ер Сайын» жыры (1923) мен қазақ тарихының төрт жүз жылын қамтитын «23 жоқтау» жинағын (1926) кітап етіп шығарды. Халық мұрасына үлкен жанашырлықпен қараған Ахмет Байтұрсынұлы «әдебиет тіліне негіз етіп ел аузындағы тіл алынбаса, оның адасып кететіндігін» айтты. Байтұрсынұлы – әлеументтік мәселелерге, қоғамдық ой-пікірге ықпал жасаған публицист. Оның мақалалары ғылыми байыптауымен, өткір ойларымен сол кезеңнің шындығынан хабар береді. Байтұрсынұлы әліпбиі қазақ тілінің табиғатына бейімделген араб жазуы негізінде жасалды. Бұл әліпби ұлттық жазудың қалыптасуындағы ірі мәдени жетістік болып табылады. Ол халыққа ғылым-білімнің қажеттілігін түсіндірумен ғана шектелмей, білім беру ісін жолға қоюға күш салды. Орыс, татар мектептерінен оқып шыққан ұлт мамандарының өз тілін қолданудағы кемшіліктерін көріп: «Әр жұрттың түрінде, тұтынған жолында, мінезінде қандай басқалық болса, тілінде де сондай басқалық болады. Біздің жасынан не орысша, не ноғайша оқыған бауырларымыз сөздің жүйесін, қисынын нағыз қазақша келтіріп жаза алмайды не жазса да қиындықпен жазады, себебі, жасынан қазақша жазып дағдыланбағандық» деп жазды. Байтұрсынұлының «Оқу құралы» (1912) – қазақша жазылған тұңғыш әліппелердің бірі. Бұл әліппе оқytудың жаңа әдістері тұрғысынан өңделіп, 1925 жылға дейін бірнеше рет қайта басылды. «Оқу құралы» қазіргі әдістеме тұрғысынан әлі күнге дейін маңызды оқулық ретінде бағаланады. Оның үш бөлімнен тұратын «Тіл – құрал» атты оқулығының фонетикаға арналған бөлімі 1915 жылы, морфологияға арналған бөлімі 1914 ж., синтаксис бөлімі 1916 жылдан бастап жарық көрді. «Тіл – құрал» – қазақ тілінің тұңғыш оқулығы. Оқулық қазіргі қазақ тілі оқулықтарының негізі болып қаланды. «Тіл – құрал» қазақ тіл білімінің тарау-тарау салаларының құрылымын жүйелеп, ғылыми негізін салған зерттеу. Байтұрсынұлының ақын, аудармашы, ғалым-тілші, әдебиеттанушы ретіндегі ұлан-ғайыр еңбегі өз дәуірінде зор бағаға ие болған. 1923 жылы Байтұрсынұлының 50 жасқа толғаны Орынбор, Ташкент қалаларында салтанатты түрде аталып өткен. С. Сәдуақасов, С. Сейфуллин, М. Әуезов, М. Дулатов, Е.Омаров сияқты замандастары баспасөзде мақалалар жариялап, Байтұрсынұлының қазақ халқына сіңірген еңбегін өте жоғары бағалаған. [3,445]

Қорыта айтқанда XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы саяси –идеялық ахуалдың қалыптасуын А.Байтұрсынұлы секілді тұлғалардың еңбегімен байланыстыруға болады. Ұлт зиялысының саяси –құқықтық,реформаторлық көзқарастары негізінде ұлттық прогресс,саяси бостандық,ұлттық езгінің құрсауынан босану және тәуелсіз ұлттық демократиялық мемлекет құру идеялары «Алаш» партиясының саясат аренасына келуіне жол ашты. Жалпы мектеп оқушыларына«Алаш»партиясының бағыт –бағдарын,халықтық ұлттық ұстанымын,тарихи саяси қызметін оқыту арқылы олардың,отаншылдық,елжандық,сонымен қатар ұлттық тарихымызға деген құштарлығын ұштай түсеріміз анық.А.Байтұрсынұлы мұрасын,қайраткерлік қызметін жас ұрпаққа жеткізу біздің ұстаздық парызымыз болып табылмақ

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Әбдіманов Ө. Қазақ газеті/ Ө.Әбдіманов.Алматы,1993
2. Қойгельдиев М. Алашты бұғаудан қашан босатамыз?/ М.Қойгельдинов.Арай №12,1996
3. Қазақстан тарихы көне заманнан бүгінге дейін.(Очерктер) авторлық ұжым – Алматы:Дәуір,1994.-445б.